

**EUSEBI PÉREZ MARTÍN,
UN REPUBLICÀ VILAFRANQUÍ A MAUTHAUSEN**

Ramon Arnabat i Rosa Toran

Eusebi Pérez Martín (Vilafranca del Penedès, 14 d'agost de 1920 – Caracas, 17 d'agost de 2007), va ser un dels pocs republicans catalans supervivents dels camps d'extermini nazis, concretament del de Mauthausen on passà 57 mesos de la seva vida entre l'agost de 1940 i el maig de 1945, amb el número 3.859. Des de que sortí de Mauthausen es comprometé, junt als seus companys, a difondre les barbaritats dels camps d'extermini nazis per tal d'evitar-ne qualsevol repetició i honrar la memòria dels milions de persones que hi perderen la vida. Membre de l'Amical de Mauthausen, en els darrers anys (2004, 2005 i 2006) vingué en diverses ocasions al Penedès on donà testimoni de les seves vivències, i va rebre l'homenatge dels penedesencs.

Entrevista realitzada a Vilafranca del Penedès el mes de maig del 2004, i que s'ha recollit en el DVD *Eusebi Pérez Martín un republicà vilafanquí a Mauthausen*.

Eusebi Pérez Martín va néixer a Vilafranca del Penedès el 14 d'agost de 1920 i, un cop acabada la Guerra Civil, no hi va tornar fins l'any 1972. La seva vida és un exemple de les vicissituds que van acompanyar els centenars de republicans penedesencs forçats a emprendre el camí de l'exili després de la derrota de l'exèrcit republicà a mans de les tropes franquistes i dels seus aliats del bloc nazifeixista. Des de l'any 1948 residia a Caracas i la primavera de cada any acostumava a fer una visita a Catalunya i a Vilafranca, d'on va marxar als 16 anys com a milicià voluntari per combatre l'aixecament feixista, sense imaginar que aquesta opció seria l'inici d'una trajectòria que acabaria amb l'establiment a l'altra banda de l'Atlàntic. Entremig va patir, al costat d'altres republicans antifeixistes, 57 mesos d'internament al camp de Mauthausen, una experiència que va esdevenir un punt central de la seva vida i que no ha estat mai disposat a convertir en inútil, ans al contrari, per a Eusebi Pérez ha esdevingut un símbol de la lluita i el triomf de la dignitat humana, enfront dels propòsits destructors del nazisme.¹

«Es difícil, llenando cuartillas, vivir toda una historia; ni siquiera con interminables entrevistas podremos plasmar lo que fue la diáspora de los republicanos españoles por el mundo, los monolitos de muchas placitas de pueblos franceses están plagados de nombres que como García, López, Pérez, etc. enseñan al mundo como supieron luchar y morir en defensa de sus ideales»

Resseguir la trajectòria d'Eusebi Pérez, des dels seus anys joves fins a l'actualitat, és descobrir els seus passos en el camí que van seguir els republicans vilafranquins des de 1936, l'any que va significar la seva presa de posició, radical i generosa, enfront de la gran amenaça que s'abatia sobre la república. Tot i que la seva trajectòria, des del seu alistament voluntari a les milícies populars fins al seu internament a Mauthausen, va ser comuna a d'altres republicans, hi ha compromisos polítics i adscripcions ideològiques diferents, i també dins del camp van tenir experiències contrastades que els van apropar o allunyar de la mort, segons etapes o moments marcats pels propis

objectius dels amos de les seves vides, les SS, o per l'atzar i l'habilitat que sovint determina el destí de les persones.

De l'escola al front

Eusebi Pérez Martín, el més petit de sis germans (Eduard, Jesús, Mariano, Francesc i Pilar), va néixer el 14 d'agost de 1920 al carrer Prat de la Riba de Vilafranca del Penedès, tot i que després la família es va instal·lar al número 24 del carrer Menéndez y Pelayo. El pare, Pedro, originari de Pina de Ebro, era empleat ferroviari, i la mare, Lorenza, també procedia de l'Aragó, de Cartuja Baja. La família Pérez Martín estava perfectament integrada a la vila, que en aquells moments tenia uns 10.000 habitants. Mariano havia participat a la colla dels Cercolets i Jesús jugava amb el FC Vilafranca. Des dels 13 mesos fins als 8 anys, Eusebi, un nen inquiet i crític, va assistir a una escola maternal dirigida per Doña Mercedes, que s'havia il·lusionat per convertir-lo en un futur mestre, però la inauguració d'un col·legi dels Germans Maristes a la Plaça de la Verdura, modern i adreçat a la classe benestant, el va atreure i el va fer abandonar la seva primera escola. Però l'estada amb els Maristes només va durar sis mesos, ja que ben aviat es va sentir defraudat per aquells que predicaven una cosa i en feien una altra de ben diferent. Després d'assistir durant uns mesos al col·legi privat dirigit pel Sr. Sabaté, va acabar els estudis a les escoles públiques graduades a l'antiga Caserna de Cavalleria Treviño, inaugurades sota l'empenta educativa i cultural de la república. Cal recordar el paper capdavanter en la renovació pedagògica a Catalunya d'un grup de mestres que exercien a Vilafranca i al Penedès durant aquests anys.²

Als 14 anys va començar a treballar en una empresa de caldereria, alhora que vivia els fets del 6 d'octubre del 1934, quan a Barcelona i a Vilafranca es va proclamar la República Catalana per fer front al govern dretà de la CEDA, que truncava totes les reformes encetades durant el primer bienni republicà. Al Penedès, la revolta política va anar acompanyada d'aixecaments dels pagesos parciers i rabassaires contra els propietaris, i a Vilafranca el moviment va adquirir, també, un caire anticlerical que va provocar l'incendi de la majoria de les esglésies i capelles de la ciutat. L'endemà dia 7 a la matinada la Guàrdia Civil va enfilear l'avinguda de la Barceloneta i es va enfrontar als vaguistes armats, mentre Eusebi corria davant dels guàrdies i es refugiava darrere l'estació, fins que van ser dissolts. Era el punt i final de la revolta.³ Els fets d'octubre i la posterior repressió van anar gestant la seva conscienciació ideològica, amb l'exemple dels seus germans grans, molt actius en les cercles cenetistes. Eusebi, malgrat que mai va estar afiliat a la CNT, va créixer en un ambient de lluitadors sindicalistes i de

discussions als ateneus, cosa que, juntament amb el seu tarannà actiu i rebel i al seu imponent aspecte físic, l'anava consolidant com a líder, al carrer o a la feina.

El 18 de juliol van arribar a Vilafranca les notícies de la insurrecció militar al Marroc i els grups organitzats van començar a reunir-se als sindicats i a desenterrar les armes dipositades en amagatalls des d'aquell no gaire llunyà octubre del 1934, mentre altres es van desplaçar a Barcelona. Aquesta va ser la primera experiència política de la qual va ser plenament conscient, motivat per la defensa de la república i l'aixafament del feixisme. Al cap de pocs dies la CNT va organitzar la Centuria Vilafranca, comandada per Narcís Vericat i formada per uns 200 homes, un camió blindat i una ambulància, i Eusebi, al costat dels seus germans Jesús i Mariano, va marxar amb la resta de milicians voluntaris a Azaila, al front d'Aragó.⁴ Allà rebien regularment la visita de la camioneta de logística, amb queviures, correspondència... i sovint hi viatjava la mare d'Eusebi per poder mantenir contacte amb el seu fill petit. En una ocasió li va fer arribar un diari on es publicava la convocatòria de 150 places de mecànics en vol, amb el requisit de tenir entre 18 i 23 anys, escull que decidiren superar amb la falsificació de la documentació, cosa que va permetre que Eusebi es presentés a l'aeroport del Prat, el mes de desembre de 1936, on tenia lloc la selecció dels 4.500 aspirants a partir de rigoroses proves, que va superar.

Imatge de la centúria Vilafranca al front d'Aragó durant una visita de familiars, 1937

El mes de gener de 1937 van ser convocats a Los Alcáceres i d'allà van ser traslladats al convent de los Jerónimos a Múrcia, per fer la instrucció militar que els facultés per sortir amb la graduació de caporals i poder ascendir posteriorment en l'escalafó militar. Després de practicar a les muntanyes amb exercicis de gran duresa, van estar sis mesos a Godella (València), a l'Escola de Mecànics d'Aviació, acabada d'inaugurar, des d'on, un cop superats els estudis, van ser enviats a Alcantarilla (Múrcia) a esperar destí. Eusebi, des de la comandància d'aviació de Figueres va formar part d'una patrulla de protecció de costes dirigida pel comandant Joan Comes Borràs, de Blanes, i més endavant es va integrar a la III esquadrera del grup XXVI de caça *-xatos-*, amb l'objectiu de cobrir tots els fronts d'Espanya. Amb aquesta esquadrera es va estar durant uns mesos al camp d'aviació dels Monjos, integrat en el que s'ha anomenat el *vesper de la Gloriosa*.⁵ Però la guerra tombava en contra dels republicans, les missions eren cada cop més perilloses i l'esquadrera havia de recular de camp en camp, fins que va arribar a Figueres, on va fer el seu darrer vol.

Eusebi Pérez Martin amb uniforme del cos d'aviació i el carnet corresponent l'any 1937

Abans de travessar la frontera, mentre el pare seguia dirigint el tràfic ferroviari, tal com havia fet durant tots els anys de guerra i va seguir fent durant el franquisme, Eusebi va evacuar la seva mare fins a Vic, sense imaginar que no la tornaria a veure fins l'any 1972. Al llarg del mes de gener de 1939, i concretament fins el dia 21, quan les tropes franquistes van entrar a Vilafranca, van passar per la vila una corrua de fugitius, civils i soldats, mentre uns 150 vilafranquins també feien els farcells i les maletes per enfilars el camí cap a França, entre els quals hi havia Eusebi i el seus quatre germans. Molts ja no van tornar a Vilafranca mai més, i altres fins al cap de molts anys. Va ser un dels dramàtics efectes de la guerra, que també havia provocat una gran mortaldat entre la població vilafranquina: 42 persones havien mort afusellades l'estiu de 1936, 11 havien perdut la vida a causa dels bombardejos franquistes sobre la vila i 98 soldats republicans havien caigut al front.

El destí dels vençuts: exili i repressió franquista

Un cop a França Eusebi va ser internat durant un mes i mig al camp de refugiats d'Argelès-sur-Mer, abans de ser traslladat al camp de Gurs, on va coincidir amb el seu germà Francesc. Aquest va decidir de tornar a Catalunya, però, només passar la frontera, va ser detingut, empresonat a la Model i condemnat a mort en un judici sumaríssim, tot i que després es va bescanviar aquesta sentència per treballs forçats als batallons disciplinaris de treball. Després Eusebi va assabentar-se del pas de l'altre germà, Mariano, pel camp de Setfonds i va localitzar el més gran, Eduard. Un i altre, durant la invasió alemanya de França van ser fets presoners i obligats a treballar en una base de submarins alemanys a les costes atlàntiques del país veí. L'Eusebi no s'assabentà del tràgic final de l'altre germà, Jesús, afusellat al Camp de la Bota, el dia 6 de juliol de 1939, fins el seu retorn del camp de Mauthausen.

Els germans Pérez Martín van ser unes víctimes més de la brutal repressió franquista, sota la qual van caure 146 penedesencs, entre els quals hi havia 18 vilafranquins, afusellats al Camp de la Bota. A més, uns 800 penedesencs van ser sotmesos a judicis sumaríssims i de responsabilitats polítiques entre 1939 i 1946, les dues terceres parts dels quals van ser empresonats i tancats en camps de concentració o enviats als batallons disciplinaris de treball. La repressió i l'exili van afectar directament a una quarta part de les famílies de Vilafranca i a començaments dels anys seixanta 30 vilafranquins encara romanien en llibertat vigilada per condemnes de la postguerra.⁶

Mariano Pérez, germà de l'Eusebi, al front durant la guerra civil

Els vilafranquins Joan Clavé (a l'esquerra) i Jesús Pérez, germà de l'Eusebi (al centre) durant la guerra civil. Tots dos van morir afusellats pels franquistes al camp de la Bota l'any 1939

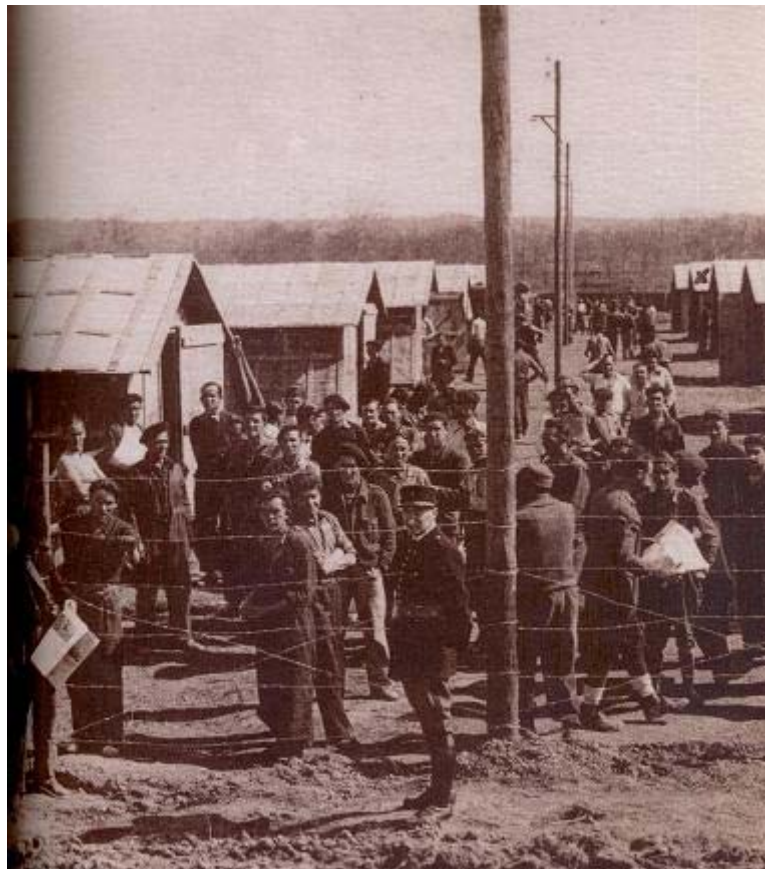
L'exili polític de 1939 ha estat el més gran que ha conegut la història d'Espanya i el que, pel nombre dels que travessaren la frontera, unes 450.000 persones –militars i civils, dones, homes i nens, entre els que hi havia un miler de penedesencs i uns 150 vilafranquins i vilafranquines–, va causar més impacte a la societat francesa. Era un èxode desconegut fins aleshores, pel seu caràcter polític, ràpid i massificat, i es diferenciava de les diferents aportacions de mà d'obra que s'havien anat instal·lant a França, per motius econòmics, sobretot a partir de la I Guerra Mundial. Altres grups que s'havien refugiat a França per motius de persecució política, com ara els anarquistes o els seguidors de Macià durant la Dictadura de Primo de Rivera, gairebé no van provocar ressò, sinó que va caldre arribar a la guerra d'Espanya, quan la confrontació feixisme-antifeixisme impregnava la política europea del període d'entreguerres, perquè el fenomen tingués incidència en els debats i accions de les forces polítiques i sindicals franceses i també en el marc de les associacions que s'havien constituït o s'havien orientat cap a l'ajut a la república, a través d'accions humanitàries o de campanyes de sensibilització pública.

Els primers grups de refugiats van arribar el mateix any 1936. Eren grups de civils, sobretot dones i nens, que escapaven del País Basc. L'any següent, la caiguda del front del Nord va accelerar les fugides i finalment la primavera del 1938 la conquesta de l'Alt Aragó per part de les tropes franquistes en va produir una altra onada important.⁷ En aquests casos, molts del que havien fugit van anar tornant progressivament a Espanya a través de Catalunya, bé per incorporar-se de nou a l'exèrcit popular, bé per intentar establir contacte amb la família. Després del massiu èxode de gener i febrer de 1939 a través dels passos fronterers dels Pirineus, el nombre de refugiats pot xifrar-se en gairebé mig milió. Eren gent de totes les zones d'Espanya i la seva presència a França va determinar un gran impacte, amb actituds de rebuig o solidaritat.

La ràpida caiguda de Barcelona, enfront de la defensa aferrissada que alguns informadors francesos havien previst, el temor i el desconcert van accelerar les mesures de contenció de les autoritats franceses i el tancament de les fronteres, el 26 i el 27 de gener, fins que l'allau de civils amuntegats en va comportar l'obertura el dia 28, però es va mantenir la prohibició d'entrada a França dels soldats i els homes en edat militar fins el dia 5 de febrer, data a partir de la qual, després de l'obligat desarmament, se'n va autoritzar l'entrada. Començava aleshores l'etapa dels grans debats, amb els arguments de la dreta sobre el pes inaguantable per a l'economia i la

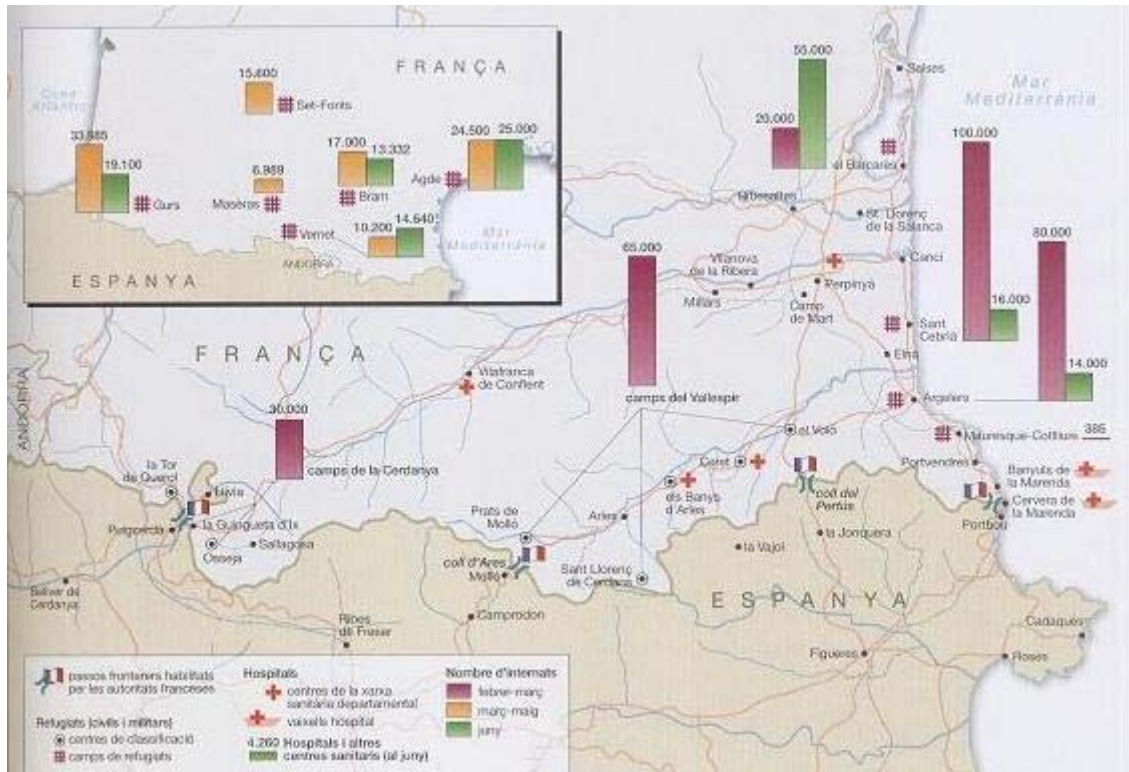
seguretat del país i sobre el dret d'asil proclamat des de l'esquerra, enmig de les pressions del govern de Franco que seguia alentint els retorns i proclamava a tot el món el caràcter indesitjable dels republicans. Eren moments de crisi política i econòmica i la xenofòbia s'havia instal·lat profundament a la societat francesa, fenomen que no va impedir l'activitat solidària d'organitzacions i persones davant el drama dels refugiats i la inhumanitat del tracte i les condicions en què els militars van ser instal·lats als camps de concentració, mentre la majoria de dones i nens, després de passar en molts casos també pels camps, eren dispersats per gairebé tots els departaments de França, amb l'excepció del de Paris, i allotjats en establiments diversos, des d'escoles, casernes, fins a magatzems o fàbriques abandonades.

Camp de refugiats d'Agde, conegut com "el dels catalans"

Les filferrades, els coberts improvisats, la sorra, la intempèrie, la fam, les malalties i tot plegat va ser una prova difícil de suportar per a molts que van morir o bé es van exposar a tornar a Espanya, malgrat que els esperava tot el rigor de la Llei de Responsabilitats Polítiques, promulgada el 9 de febrer de 1939 i aplicada als territoris conquerits. Les restes de l'administració i el govern republicà o català es movien entre

la incapacitat i també les rivalitats per aconseguir fer sortir de França unes 80.000 persones, les que tenien responsabilitats polítiques i considerades més amenaçades i que van ser acollides pel govern mexicà de Lázaro Cárdenas o, en menor quantitat, per altres països americans, com la República Dominicana i Xile, sense comptar els quadres comunistes dirigits cap a la URSS.⁸

Mapa amb la situació dels principals camps de refugiats de republicans espanyols, 1939

El nombre dels que abandonaren França va fer disminuir molt la quantitat de refugiats, però en vigílies de l'esclat de la II Guerra Mundial encara romanien als camps o dispersats per tota la geografia francesa unes 250.000 persones, sobretot homes, per als quals el govern francès havia anat cercant fórmules per treure'n utilitat, juntament amb altres estrangers, com els sectors d'exiliats antinazis o jueus centreeuropeus, molts dels quals havien pertangut a les Brigades Internacionals. L'allistament a l'exèrcit, fos en la Legió Estrangera, fos en els Regiments de Marxa, va ser una sortida a la qual optaren pocs republicans, influïts per la negativa experiència de la seva acollida, mentre que les Companyies de Treballadors Estrangers (CTE) van acabar per integrar una bona part dels que es trobaven als camps. L'enquadrament d'uns 50.000 republicans en aquestes unitats va respondre a motivacions diverses, però en definitiva era una forma d'abandonar la ignomínia dels camps i de posar fi a la situació de

confusió, en un ambient que ja presagiava l'esclat del conflicte mundial. En efecte, la guerra d'Espanya no havia estat res més que el primer acte d'una confrontació que havia de marcar l'esdevenidor del segle XX. Ningú millor que els republicans podia copsar el significat de l'atac a Polònia dins la cursa agressiva del Reich hitlerià. Quan França va declarar la guerra a Alemanya, el setembre de 1939, la majoria es trobaven a les CTE i contribuïen a l'esforç bèl·lic amb treballs en fortificacions o en instal·lacions militars.

Els francesos havien concentrat a Gurs els brigadistes internacionals i homes especialitzats per treballar en fàbriques d'avions, entre els quals es trobava Eusebi, i un cop formades dues CTE, va ser adscrit a la 1a cia. del 2n Batalló de l'Aire, destinada a Cognac per construir un camp d'aviació. Sota el comandament d'un tinent francès, van haver de treballar penosament a pic i pala, en ple hivern, fins que Eusebi es va integrar al grup de vuit mecànics per construir hangars que sol·licitava l'amo d'una empresa de construccions metàl·liques. Des del febrer al juny de 1940, van poder compensar la duresa de la feina amb una bona alimentació i establir contactes amb companys de l'empresa que simpatitzaven amb la república.

Quan es va produir l'atac de la Wehrmacht o exèrcit alemany, el 10 de maig de 1940, molts republicans van quedar atrapats a la línia de foc, entre la passivitat de l'oficialitat de l'exèrcit francès i les caravanes de grups de civils que fugien cap al sud. Res no va evitar que uns 12.000 republicans fossin capturats i internats als Stalags o camps de presoners a càrrec de la Wehrmacht, que estaven repartits per la geografia francesa i dels altres països ocupats i també a la mateixa Alemanya. L'armistici signat per Petain, el 22 de juny de 1940, i la divisió del país en dues zones, l'ocupada i l'anomenada lliure, van afegir dificultats als que es trobaven a una o altra zona. Eren rojos espanyols, apàtrides, enemics del Reich i cap govern els protegia, ni el col·laboracionista de Vichy, ni encara menys el govern de Franco, obsessionat per l'eliminació física de tots aquells que havien defensat la república. A molts els esperaven les extradicions a Espanya, que significaven la mort o la presó, com va ser el cas del president de la Generalitat Lluís Companys, o el destí cap als camps de concentració i extermini del Reich.

El tinent de la companyia on estaven adscrits Eusebi i els seus companys els va deslliurar de tota obligació, atès que la regió on es trobaven havia quedat sota la zona d'ocupació. Quan els alemanys van entrar a Cognac, van romandre tres dies sense sortir de la casa on els havia acollit un amic socialista belga, però en observar l'actitud dels ocupants que repartien caramels a la canalla i donaven mostres d'educació –era

part de l'estratègia dels primers temps, acompanyada alhora de mesures contundents d'intimidació– van decidir sortir a la llum. L'objectiu era intentar recuperar armament, abandonat pels francesos a les carreteres, per tal de seguir lluitant contra Franco i els seus aliats alemanys, sense que els abandonés la prudència, sobretot després que Eusebi hagués estat interceptat per una patrulla, situació que va salvar perquè va ensenyar un certificat de vacunació de la Creu Roja. Però després de circular en llibertat durant un mes i mig, la caiguda d'un alemany de la seva moto va provocar represàlies i l'afusellament de francesos, juntament amb la denúncia del subprefecte de la Charente, establert a Cognac, que assenyalava els rojos espanyols com a autors de desordres. Mentre famílies senceres eren enviades a Angulema a conseqüència d'una ràtzia, un gendarme comunicava a 34 espanyols de l'antiga companyia de treball la seva tramesa imminent a la zona lliure, ordre que Eusebi i el seu grup de 10 amics no van complir per poder viatjar amb dues germanes i protegir-les. Però aquest retard va ser fatal, ja que el dia següent tots ells i les dones van ser encabits a un tren de viatgers cap Angulema.⁹

Al llarg de l'estiu del 1940 i durant tot el 1941, la majoria dels que romanien als Stalags –camps de presoners– o els que van ser detinguts en ràtzies –com la que va acabar amb la concentració d'unes 2.000 persones a Angulema–, que van ser un nombre aproximat de 7.000 homes, van ser deportats a Mauthausen,¹⁰ mentre que a partir del 1942 els que eren detinguts per les seves activitats en contra dels alemanys es dirigien als camps escampats per tot el Reich, i es reservava per a les dones el de Ravensbrück. La resta de refugiats que van poder escapar-se en el conjunt de la geografia francesa van acabar per concentrar-se sobretot als departaments del sud, on maldaven per trobar feines i alliberar-se de nous internaments en els camps i de ser usats com a mà d'obra forçada en les requisitòries dels alemanys, sense deixar d'intentar la sortida del país que els havia atrapat en una nova guerra.

Però tornem a Eusebi i els seus amics. Un cop arribats a Angulema, els van traspasar a un tren de mercaderies, ple de moltes famílies detingudes, i després de rebre menjar, la nit del 20 d'agost, va començar el viatge cap un destí desconegut en unes condicions no gaire dures, ja que només hi havia 25 o 30 persones al vagó on viatjava. Durant els tres dies i dues nits del trajecte sovintejaven les càbales. Uns comentaven que es dirigien a la frontera a fer fortificacions i altres pensaven que arribarien a Rússia, reclamats per Stalin a causa del Pacte germanosoviètic. A Munich, última parada del tren, els van repartir sopa calenta, i el dia 24 van arribar a l'estació de Mauthausen, on Eusebi va rebre com a primera impressió la visió d'uns presos

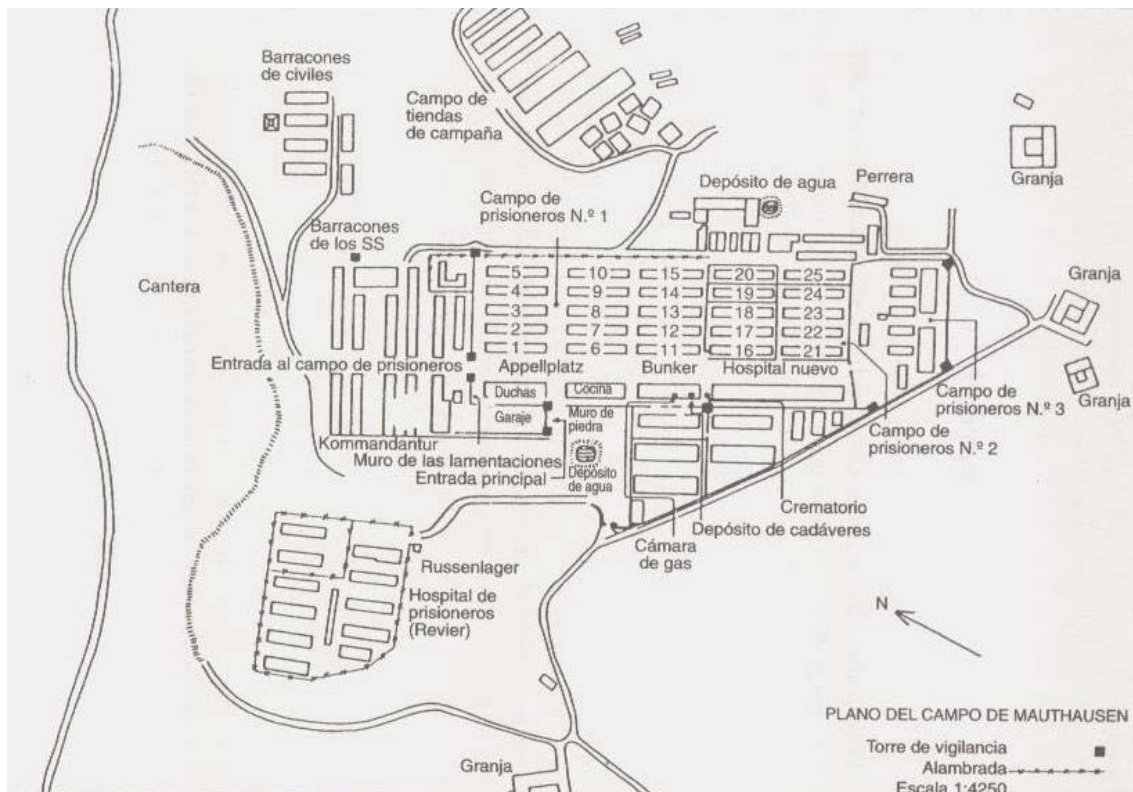
treballant en un terraplè i els crits de les SS armades. A les 8,30 els van tornar a repartir menjar, però al cap d'una hora les SS van rodejar el comboi, mentre un oficial pujava a cada vagó i obligava a baixar els homes i nois guiant-se per l'estatura, fins que un grup de 377 persones va ser separat a cops de culata, en mig dels crits i el desesper de les dones i criatures que es quedaven als vagons amb les portes tancades. Era l'inici del calvari de 57 mesos d'Eusebi i els seus companys.

Durant els quatre quilòmetres fins al camp, va aprofitar per trencar i llençar tota la documentació i les fotos que portava al damunt. En arribar a Mauthausen, formats en columnes de cinc a l'apellplatz o espai central del camp on es realitzaven els recomptes, van haver de contemplar com un capo, *el Enriquito*, colpejava la boca d'un vell que es movia amb lentitud, al qual van haver de mantenir dempeus perquè la formació pogués ser comptada. Seguiren les vexacions, amb les dutxes, l'afaitat..., la pèrdua de la identitat –un cop li va ser adjudicada la matrícula 3859– i la constatació de la soledat, un cop separat del grup d'amics. La por de no sobreviure era inevitable i Eusebi també va adonar-se ràpidament de la intenció dels alemanys de fer-los perdre tota humanitat, en una metamorfosi similar a la seva, fent del camp un espai aliè als sentiments i comportaments de la vida en llibertat.

Morir i sobreviure a Mauthausen

El camp es trobava en construcció i la quarantena, concebuda per mesurar les forces dels deportats i triar gent especialitzada, picapedrers, paletes, mecànics..., va consistir per a Eusebi, com per a gairebé tots els republicans que van arribar sans en l'expedició d'Angulema, en el treball a la pedrera, pujant blocs de 20 a 25 quilos per l'inacabable escala de 186 graons, fins al recinte principal en sis o set viatges al dia. Aviat a Eusebi li van adjudicar un martell mecànic per foradar la pedra on s'instal·laven les barrenes, en un ambient de pols que impregnava tots els porus del cos, però tot i això encara hi havia treballs més durs, com transportar els baiards amb pedres de 100 quilos. En qualsevol cas, la feina era esgotadora fins a la mort pels més grans i els malalts, ja que a l'esforç físic s'hi sumava la insuficient alimentació, amb una dieta d'¼ de litre d'un succedani de cafè, ¾ de litre de sopa amb 2 o 3 trossos de naps i una patata bullida amb pell al migdia, i a la nit un pa per a 6 o 8 homes amb un trosset de margarina, botifarra/lloganissa sintètic o una cullerada de formatge fresc i ¼ de litre de sopa. El cap s'inflava per la calor i donava als homes un aspecte de monstres, i la pedrera era escenari de violències inimaginables, amb continus càstigs dels caps amb els mànecs de pic i els fuets de verga de toro, davant dels quals calia aguantar per no caure i fer

inevitable la mort. Eusebi solament va resistir tres setmanes, ja que en dos mesos el seu pes havia disminuït de 70 a 45 quilos i no tenia forces ni per aixecar el martell, de manera que va ser destinat al baukomando o comando de construcció.

Camp d'extermini nazi de Mauthausen

L'hivern de 1940-1941 va ser espantós pels milers de republicans. Periòdicament es produïen les seleccions dels més febles cap a la mort i els forns crematoris treballaven dia i nit i no donaven l'abast, de manera que sovint eren enterrats cosos semicremats. A les condicions de treball i càstig, s'afegia el turment dels polls, el martiri de compactar la neu de l'apellplatz durant dues o tres hores a plena nit i, en tot moment, l'obsessió pel menjar, que els va fer ingerir fins i tot carbó, convençuts de les seves qualitats nutritives i de la seva protecció contra la disenteria.

Eusebi, a més, va patir unes dures experiències a la infermeria del camp. Operat primer d'una necrosi que se li havia format a un colze mentre treballava a la pedrera, les SS van aprofitar l'ocasió per practicar amb el braç sa, però paradoxalment la seva sort va canviar a partir d'una puntada de peu d'un cap dirigida als testicles que li va provocar un edema al genoll, alçat en l'instint de protegir-se, a conseqüència del qual va anar a parar de nou a la infermeria. Els SS acabats de graduar en medicina romanien durant un any o un any i mig al camp per fer les pràctiques, estada que intentaven allargar per deslliurar-se del front rus, sense negligir el seu interès de fer

mèrits tot mostrant la seva duresa. Un d'aquests practicants va conduir Eusebi al quiròfan per practicar-li l'operació sense anestèsia, però la intervenció d'un pres, Kauffman, que treballava a la infermeria va salvar-lo. Aquest home de més de 70 anys i antic abat d'una escola de nens –des d'altres camps havia anat a raure a Mauthausen, assenyalat amb el triangle rosa, degut a una denúncia d'un SS, pare d'un alumne– va aconseguir que Josef Podlaha –cirurgià de la Universitat de Brno considerat un dels millors d'Europa i internat al camp juntament amb altres col·legues– estigués present a l'operació. Podlaha havia coincidit amb Eusebi, que li havia ensenyat alguns trucs per sobreviure al baukomando, abans de ser alliberat d'aquesta feina per haver intervingut amb èxit algun SS o familiars, i quan Eusebi ja estava lligat a la taula i desinfectat amb gasolina sintètica, el metge, amb l'astúcia de simular allisonar l'SS, li va ruixar la cama amb éter i va realitzar ell mateix la intervenció, i el va salvar de conseqüències irreversibles.

La pedrera de Mauthausen i els 186 graons són el símbol de l'extermini nazi

En els cinc dies sense treballar i amb cures diàries a la infermeria, Eusebi va adonar-se que Kauffman el prenia sota la seva protecció, amb afecte i conversa, actitud que en el

context del camp significava exercir la humanitat i donar-li a ell mateix l'oportunitat de recuperar-la també. Era a finals de 1942 i a partir d'aleshores va ser destinat a un treball més lleuger al baukomando i després a l'armeria dels SS com a mecànic de bicicletes, on hi va romandre fins a l'alliberament.

Per a Eusebi s'havia acabat la tortura de la pedrera i del baukomando i podia treballar a cobert, arreglant i pintant bicicletes, fins que els SS li van agafar confiança i gradualment va passar a la secció d'armes, situació que no li va estalviar ser objecte d'un sinistre experiment mèdic quan li van disparar un tret a la natja per comprovar un fusell amb bales de petit calibre i viure moments dramàtics amb la mort a prop. Tot plegat mostrava el comportament arbitrari de les SS que amb el pas del temps i quan ja havien mort més de la meitat dels internats republicans, van aprofitar-se de la seva capacitat de treball, sense que això garantís en cap moment la salvació, ja que l'única consideració era explotar-los fins als límits de la seva resistència. Era el moment, a partir de 1943, que la guerra girava en contra dels alemanys, situació que va condicionar un canvi estratègic, amb la multiplicació de comandos i la intensificació dels treballs de fabricació d'armament, per tal de treure el màxim rendiment de la mà d'obra esclava dels camps de concentració, no destinats específicament a l'extermini directe dels internats, com succeïa en els recintes de mort polonesos.

Treballs dels deportats als camps d'extermini nazi

El comando de l'armeria anava creixent i Eusebi va aconseguir l'any 1944, per mitjà del barceloní Joan de Diego, que treballava a la secretaria del camp, i del valencià Casimir

Climent, destinat a l'Oficina Política, que altres espanyols hi fossin destinats: el comunista Montero com a reparador de bicicletes, el cenetista berguedà Josep Ester com a torner i Simón Capdevila com a fuster, mentre ell mateix feia d'interpret i s'encarregava de netejar i reparar armes, juntament amb dos txecs i un polonès expert en l'ofici. La seva experiència li va permetre fins i tot establir contacte amb alguns SS de les vuit companyies de Mauthausen, un dels quals l'anava informant del curs de la guerra i li comentava amb satisfacció el desembarcament de Normandia. Amb el temps va acabar per confessar-li que era comunista i, davant la sorpresa d'Eusebi, li va manifestar que la seva alternativa era vestir l'uniforme SS o l'uniforme de ratlles. L'home va desaparèixer de cop, fet que a Eusebi li va fer pensar que l'havien eliminat. En els dos mesos finals de la guerra, els esdeveniments es van precipitar. Era la desfeta alemanya i gairebé tots els deportats d'origen alemany o austríac van ser enrolats a l'exèrcit, de manera que la majoria dels caps van marxar i Eusebi, gràcies a la seva habilitat per fer comèdia i per mostrar una aparença de disciplina, va ocupar el seu lloc, amb les funcions de controlar les entrades i sortides del camp del comando i registrar-lo. L'abril de 1945 el front estava molt a prop de Mauthausen. Molts soldats estaven a la desbandada, amb actituds camuflades de deserció, i es dirigien al camp que era centre de reagrupament, on com a primera diligència lliuraven les armes a l'armeria i rebien un fusell i 100 cartutxos, abans de ser adjudicats a noves companyies. A Eusebi, amb uniforme blau, sense triangle i sense número, amb una mica de cabell, i el seu alemany amb accent austríac, difícilment se'l reconeixia com a presoner, i d'altra banda la manca de zel de les SS en aquesta etapa expliquen que fins i tot es quedés sol a l'armeria i s'encarregués dels formalismes, quan algun soldat arribava a dipositar l'armament.

La impaciència i la por davant de la intuïció del final de la guerra i de la possible clausura i destrucció del camp –des del mes de gener havien anat arribant al camp grups de deportats d'altres camps evacuats, en una situació llastimosa després de les cruels marxes de la mort–, van fer que entre alguns grups de republicans es manifestés el desig de posseir armes i es desencadenessin plans imprudents de robatori, com el que va expressar Montero, decidit a prendre una pistola per entrar-la al camp. Eusebi va fer-lo adonar del perill, atès que es tractava d'un arma dipositada per netejar, és a dir controlada, i va preparar el robatori d'una pistola i munició que desviaria abans d'entrar-la a estoc. D'aquesta manera es va produir amb èxit la primera entrada d'armes al camp, ja que Eusebi, a més de lliurar la pistola a Montero, en va amagar tres més, munició i dues bombes de pinya en tot el seu cos, aprofitant

que ell mateix era l'encarregat de registrar els membres del comando abans d'entrar al recinte. Després de sortejar el perill de la revista a l'apellplatz que aquella tarda estava a càrrec del comandofuhrer conegut com *el Capao*, famós per les seves crueltats amb els deportats i els seus assassinats, les armes van ser amagades a la cambra del barracot 12, destinada a uniformes i altres estris. Progressivament va aconseguir entrar 12 bombes i 10 pistoles, part de les quals van ser guardades pel seu amic Ramon Marteret, que estava al comando de desinfecció.

El seu paper en aquestes accions va ajudar a consolidar Eusebi com a líder d'un grup de defensa de 10 republicans, de la CNT i independents, alguns dels quals treballaven també en llocs de privilegi, però la majoria estaven adjudicats a comandos. Jaume Badia, guàrdia d'assalt de Barcelona, Manel Marteret del sindicat de la fusta de Barcelona, Josep Ros de les Joventuts Llibertàries, Saturnino Puyó Martínez, Garrigós de Sabadell, Rafael Aguilera de Granada, el *Turuta*, corneta de la 26a divisió, i tres més intercanviaven notícies i elaboraven plans de defensa a l'apellplatz. Irònicament Eusebi evoca com el petit grup es considerava capaç de salvar el camp.

L'alliberament del camp

El 2 de maig les SS van abandonar el camp amb camions i el van lliurar a la policia dels bombers de Viena, el més jove dels quals tenia 55 anys. Els deportats preveien un final proper, però no exempt de perills, davant d'una possible reorganització dels cossos de les SS a les rodalies del camp. L'alliberament va tenir dos moments singulars, esglaonats al llarg de 48 hores, entre el 5, quan els primers jeeps americans van travessar la porta del camp, per deixar-lo de nou al cap de poques hores, i el 7 de maig, en què les tropes es van fer càrrec del camp. Els esdeveniments van ser viscuts pels deportats de forma diversa segons el lloc on es trobaven, i també segons el seu estat físic. Tal com ho ha narrat Eusebi, fins i tot abans de l'entrada dels primers soldats, els deportats que encara tenien forces van intentar assaltar l'armeria, acció que ell va maldar per evitar, pels riscos que comportava, fins que el dia 5 va divisar 12 o 15 jeeps americans del 12è cos de l'exèrcit, als quals, després de fer-los entendre que era un pres, els va ensenyar l'arsenal, del qual el van fer responsable. Però Eusebi, davant la impossibilitat de controlar la situació, va optar per abandonar l'armeria i, amb l'ajut del grup que liderava, va instal·lar metralladores que apuntaven l'altra riba del Danubi, fins al vespre en què van decidir anar a cercar francotiradors SS fora del recinte del camp.

La narració dels esdeveniments que van seguir en les següents hores, tal com els va viure Eusebi Pérez, difereix d'algunes de les versions aportades per altres supervivents sobre l'existència d'una organització armada preparada i cohesionada en la darrera fase de Mauthausen. El seu testimoni explica el desacord entre les diferents faccions polítiques, especialment entre comunistes, cenetistes i republicans independents, i afirma que l'únic grup armat organitzat va ser comandat per ell, entre altres raons perquè al camp no hi havia personal físicament apte per fer esforços i menys per utilitzar amb èxit una arma. En tot cas, els dos dies que van transcórrer entre la primera entrada dels americans i la seva ocupació del camp van caracteritzar-se per la confusió i per la pluralitat d'accions, que no eren altra cosa que fruit de la pròpia dinàmica concentracionària, que havia situat homes en condicions extremes i diverses, i de les experiències prèvies que els havien marcat des dels anys de la Guerra Civil.

A les dues de la matinada del dia 6, Eusebi i els seus companys van sentir un cotxe per la carretera i van sospitar que es tractava d'homes de les SS, atès que al camp no havien quedat vehicles en funcionament, i davant de la inutilitat dels pertinents senyals vermells d'aturada, Eusebi va recular i va disparar el *naranjero* que se li va encasquetar, però en canvi els trets del seu company Badia van encertar l'objectiu. Quan van sortir, els ocupants del cotxe van resultar ser espanyols, tots de la resistència comunista del camp: el conductor Perlado, Razola, Montero, Pagès, amb la mà travessada per un tret, i Bisbal, amb dos trets al ventre. Davant les explicacions de Pagès sobre la constitució del seu grup en estat major que inspeccionava les línies amb un cotxe requisat al poble de Mauthausen, Eusebi analitza la dramàtica situació com una missió absurda dels ocupants del vehicle, ja que no havia ni front ni línies, sinó tan sols francotiradors, i qualifica com de mentida piadosa la versió d'alguns exdeportats que Bisbal va morir en combats amb les SS.

Després d'acabar la nit al poble de Mauthausen, on van fer presoners alguns oficials nazis, el matí del dia 6, Eusebi, esgotat i armat amb un fusell metrallador, va tornar al camp on es va creuar amb Francesc Boix amb la Leika penjada al coll, i al qual, tot i no conèixer-lo, li va demanar una foto del grup, petició que el fotògraf li va negar tot al·legant que li faltava pel·lícula. Aquesta actitud és una prova, a l'entendre d'Eusebi, del comportament sectari, per interessos personals o partidistes, d'alguns companys deportats.

Un cop lliurades les armes llargues a l'apellplatz, Eusebi va realitzar tasques de vigilància pels voltants de Mauthausen, fins a l'ocupació del camp pels americans, el dia 7. La matinada d'aquest dia havien sentit soroll de tancs que molts deportats van

confondre amb forces de les SS, però van resultar ser les tropes americanes, entre les quals s'hi trobava un texà, Gutiérrez, que els va facilitar la comunicació amb ells. Havia arribat el moment de menjar, refer-se i esperar la repatriació que encara va tardar un mes, mentre s'organitzaven els grups de propaganda que, entre altres accions, van penjar a l'entrada del camp la gran pancarta de benvinguda als alliberadors, en un ambient d'eufòria que a Eusebi li feia pensar en la Barcelona del 19 de juliol de 1936, després dels combats pel carrer.

Imatge de l'alliberament del camp de Mauthausen en el qual tingueren un gran protagonisme els republicans espanyols

Encara mancava un acte de gran càrrega emotiva, el 16 de maig, quan l'apellplatz del camp es va omplir a vessar dels homes que hi romanien, per acomiadar els soviètics que eren repatriats, moment en el qual va ser pronunciat el jurament esdevingut un emblema de la deportació i que finalitza així: *"Tot recordant la sang vessada per tots els pobles i els milions d'éssers humans sacrificats, assassinats, immolats pel feixisme nazi, jurem no abandonar el camí que ens hem traçat. Sobre la base de la comunitat internacional volem erigir, als soldats de la llibertat caiguts en aquesta lluita sense treva, el més bell monument: EL MÓN DE L'HOME LLIURE. Ens adreçem al món sencer per dir-li: ajuda'ns en aquesta tasca. Visca la Solidaritat Internacional! Visca la Llibertat!"*.

Els republicans espanyols de Mauthausen i els seus comandos havien pagat un dramàtic preu per la seva trajectòria antifeixista; sols en restaven vius 2.184, dels aproximadament 7.000 internats i encara n'havien de morir més en el període immediat a l'alliberament. Entre tots aquests 1.800 eren catalans (28 altpenedesencs), i sis vilafranquins: Rafael Vilanova García, Josep Junyent Feliu, Josep Junyent Ferran,

Pere Escudé Balaguer, Rafael Viñolas Garcia, i Josep Sanahuja Nadal.¹¹ A més d'Eusebi Pérez Martín, també va sobreviure un altre vilafranquí, Josep Cerrillo Galimany. I pel que fa als altres camps, hi ha constància de la desaparició del convilatà Ramon Guasch al camp de Buchenwald.

Mauthausen va ser el darrer camp del Reich alliberat per l'acció dels aliats. Hi havien estat deportats 190.000 homes i nois i unes 2.000 dones, dels quals en moriren uns 125.000, en la lògica esgarrifosa de deshumanització, esclavatge i mort concebuda pel nazisme, que va arribar a internar uns 18.000.000 de persones en el conjunt del sistema concentracionari, Ravensbrück, Dachau, Flossenbürg, Buchenwald, Auschwitz... A tots hi hagué internats republicans, procedents de les captures arran de la invasió alemanya de França, com en el cas d'Eusebi, o de les ràtzies contra els resistents de la Gestapo o les forces col·laboracionistes, més endavant, especialment a partir de 1942.

El llarg exili

En acabar el conflicte mundial, la majoria dels supervivents dels camps nazis retornaven i s'instal·laven a França i també s'hi dirigiren els republicans que havien lluitat en l'exèrcit de la França lliure en diversos escenaris de tot el món, per unir-se als que havien pogut sobreviure totes les vicissituds de la guerra al mateix país. El govern espanyol no tan sols va mostrar indiferència en el fet que hi hagués desenes de milers d'espanyols a l'altra banda dels Pirineus i escampats arreu del món, sinó que va negar també l'existència de víctimes espanyoles dels camps nazis. Fins a la mort del dictador el perill es va seguir abatent sobre la majoria d'exiliats, que ben aviat van adquirir consciència d'haver de construir la seva pàtria i reconstruir la seva vida lluny dels llocs on van néixer i formar-se. Així, mentre Espanya perdia un important capital cultural, el de bona part d'una generació jove i il·lusionada amb les possibilitats transformadores que havia suposat la proclamació de la II República, països diversos i llunyans rebien homes i dones disposats a començar de nou la seva vida, però sense abandonar les referències del seu país, d'on van ser foragitats, i que ha tardat massa anys a recuperar-los.

Però retornem a la trajectòria d'Eusebi Pérez, des de que el camp de Mauthausen va ser alliberat. Passaven les setmanes i els republicans no paraven d'acomiar-se dels diferents grups nacionals, mentre es mantenia la incògnita del seu futur, sense cap estat que els reclamés. Finalment van ser les gestions dels companys de deportació francesos les que van aconseguir la seva admissió en terres d'aquella França que tan

malament els havia acollit en la seva primera entrada, el febrer de 1939, i on ara serien rebuts com a víctimes del nazisme. Quan va arribar l'hora de la repatriació, uns van ser evacuats a través de Suïssa en tren i altres en grups de 30 en avions des de Linz, entre els quals hi havia Eusebi, que va aterrar a Bretigny, des d'on, en tren, va arribar, el primer de juny de 1945, a l'estació del Quai d'Orsay a París.

Després de rebre la carta de repatriat i ajut per retornar a la normalitat, Eusebi va romandre cinc mesos a una casa de repòs a Issy Le Molineau, als afores de París, fins que va començar a treballar en una fàbrica d'avions a Clichy i després de mecànic de pista a Ville Poublet. El coneixement de la família Just Ferrer, també exiliada, de Vilafranca, on el pare havia exercit de jutge de pau, va determinar la seva relació amb la filla gran, Aurora, amb la qual es va casar el 3 d'agost de 1946, en una cerimònia conjunta amb el matrimoni de l'altre germana amb un amic de l'Eusebi, també exdeportat a Mauthausen. Entretant, s'anava forjant, poc a poc, una nova perspectiva pel futur que acabaria en terres més enllà de l'Atlàntic.

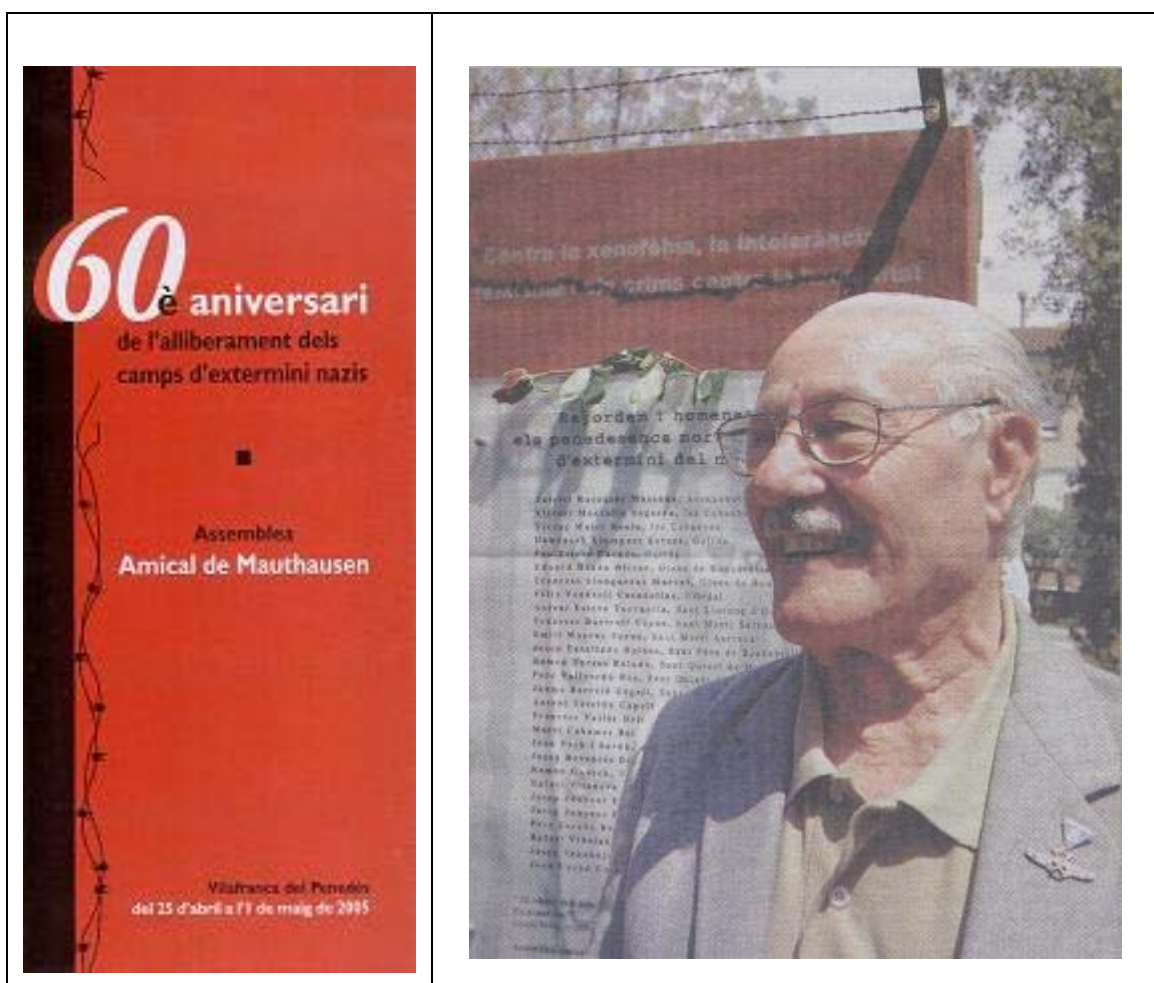
Eusebi Pérez i la seva dona Aurora Just i el seu primer fill Jasmin a París l'any 1948

La idea d'emigrar a Amèrica no seduïa a Eusebi, però la situació de tensió a Europa, provocada per la Guerra Freda, el va acabar per decidir. Tota la família va acollir-se al programa del president veneçolà Rómulo Gallegos, que impulsava la immigració de gent d'ofici amb les seves famílies, a través de l'organització IRO (Organització Internacional de Refugiats). El 1948 van partir, amb el fill de 18 mesos, Jazmín, cap a Gènova a l'espera del vaixell que en 10 dies els va transportar a Veneçuela. Però la situació política s'havia capgirat a partir del cop d'estat de dretes de Pérez Giménez i els republicans eren considerats defensors de Gallegos, de forma que tot el grup va ser internat al camp de concentració d'El Trompillo, prop de Puerto Cabello, on hi van romandre 38 dies, fins que les gestions d'uns coneguts del sogre van tenir èxit. Finalment podien començar, no sense dificultats, una nova vida, durant la qual, el 1955, va néixer el segon fill, Oscar, i Eusebi va poder treballar durant 41 anys a Caracas en el sector relacionat amb la mecànica. La relació amb la terra d'origen es va conrear a partir de les amistats amb altres famílies vilafranquines exiliades: Mirones, Carbonell, Esclasans, Valls, Artiz, Grases, Llorens, Fàbregas, Bas, Just-Ferrer,... i al Centre Català de Caracas, d'on Eusebi van ser-ne un membre actiu.

Edifici del Centre Català de Caracas, la biblioteca del qual porta el nom del vilafranquí Rodolf Llorens

L'any 1972, amb molta por, va venir a Espanya per primer cop per visitar la mare, i el 1978, amb motiu d'un nou viatge, va tornar per primera vegada a Mauthausen. El mateix any es va inscriure a l'Amical de Mauthausen, recentment legalitzada, i amb el número de soci 358, des d'aleshores acostumava venir cada any a Catalunya per assistir a l'assemblea de l'associació i a la dels ex-aviadors de la república, ocasions que li servien per mantenir contacte amb els antics companys deportats i de la guerra, sense oblidar el conreu d'una afectuosa relació amb Antònia Garcia, col·laboradora de l'Amical i que als seus tres anys va viatjar des d'Angulema en el mateix comboi que l'Eusebi.

L'any 2005 va ser a Vilafranca del Penedès on va rebre un calorós homenatge institucional i ciutadà, coincidint amb l'Assemblea de l'Amical Mauthausen i la inauguració del monument de record als penedesencs que van morir als camps d'extermini nazi. Aquest mateix any, acompanyat del seu fill Jasmin, fou un dels pocs supervivents que assistí a l'acte de reconeixement de les víctimes dels camps

d'extermini nazi realitzat pel govern de la Generalitat de Catalunya i del govern espanyol

Eusebi Pérez, Francesc Batiste i Marcel·lí Garriga, tres exdeportats, el maig de 2005 a Mauthausen amb motiu del 60è aniversari de l'alliberament dels camps nazis

Avui 17 d'agost del 2007, quan l'Eusebi ens ha deixat físicament, recordem les seves lletres en el monument recordatori als penedesencs víctimes del nazisme: *"El silenci dels republicans caiguts ha despertat el record del Penedès. En honor seu!"*

¹ Agraïm la col·laboració i sobretot l'amistat que ens han brindat Eusebi Pérez Martín, el seu fill Oscar Pérez Just, i el seu nebot Raimon Pérez, per a l'elaboració d'aquest text. Vegeu TORAN, ROSA. "L'exili polític de 1939. Eusebi Pérez Martín: Vilafranca, Mauthausen, Caracas". *Diònyssos*, núm. 4 (2003), pàg. 16-27. Vegeu també VALDEZ, C. T. "Un catalán en Mauthausen". *Primicia* [Caracas], núm. 95 (14-9) (1999); YANCE, P.E.. "Mauthausen nos convirtió en espectros". *Elite* [Caracas], núm. 3.379 (2-10) (1990). Entrevista gravada en vídeo el 23-05-1997 a Barcelona (Arxiu Audiovisual C.P.S. Amical de Mauthausen); entrevista gravada en àudio el 07-05-2002 per M. VILANOVA, i correspondència entre E. Pérez i R. Toran, 2002.

² CAÑELLAS, C. i TORAN, R. *Dolors Piera, mestra, política i exiliada*. Barcelona: 2003, i MORENO, B. *Veus de dones. La Segona República i la Guerra Civil a Vilafranca del Penedès*. Vilafranca del Penedès: 2003.

³ R. ARNABAT. "El 6 d'octubre a l'Alt Penedès, un episodi més de la lluita social al camp". *L'Avenç*, núm. 187 (1994) i "El 6 d'octubre de 1934, estat català i revolta pagesa". *La Fura*, núm. 1.152 (2004) i S. CAMPAMÀ. "Vilafranca en flames: els fets d'octubre de 1934". *El 3 de Vuit* (8 octubre 2004).

⁴ COLOMÉ, J. i SOLÉ, R.. *Guerra i revolució a Vilafranca, 1936-1939*. Vilafranca del Penedès: 1986; i GONZÁLEZ, E. *La petita història. Crònica local de la Guerra Civil a Vilafranca del Penedès*. Vilafranca del Penedès: 1994.

⁵ ÍÑIGEZ, D. *El vesper de la Gloriosa. L'aviació republicana*. Calafell: 2002; i ARNABAT R. *La gent i el seu temps. Història de Santa Margarida i els Monjos de la Fil·loxera a la Guerra Civil, 1890-1940*. Santa Margarida i els Monjos: 1993.

⁶ SOLÉ SABATÉ, J. M. *La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953*. Barcelona: 1985. ARNABAT, R. (Coord.). *Història de l'Alt i el Baix Penedès. S. XX*. Vilafranca del Penedès: 2000. VIDAL, J. *Història de Vilafranca. El Franquisme, 1939-1959*. Vilafranca del Penedès: 1999. [suport vídeo]

---

⁷ Les dades aproximades que aporta DREYFUS-ARMAND, G. a *El exilio de los republicanos españoles en Francia. De la Guerra civil a la muerte de Franco*. Barcelona: 2000, són 15.000 l'any 1936, 120.000 l'any 1937, i 25.000 l'any 1938. Vegeu també DíEZ ESCULIES D. *Entre filferrades. Un aspecte de l'emigració republicana dels Països Catalans (1939-1945)*. Barcelona: 1993; i RAFANEAU-BOJ, M. C. *Odyssée pour la liberté: les champs de prisonniers espagnols, 1939-1945*. París: 1993.

⁸ La SERE (Servicio de Emigración de los Republicanos Españoles), l'organisme creat pel govern Negrín, va tenir la seva rèplica amb la JARE (Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles) impulsada pel sector socialista afí a Prieto.

⁹ Vegeu el DVD, *El comboi dels 927*, documental de TV3.

¹⁰ Per a l'episodi d'Angulema i sobre les captures, trameses i posterior trajectòria a Mauthausen, vegeu ROIG, M. *Els catalans als camps nazis*. Barcelona: 1977; TORAN, R. *Vida i mort dels republicans als camps nazis*. Barcelona: 2002; TORAN, R. i SALA, M. *Mauthausen. Crònica gràfica d'un camp de concentració*. Barcelona: 2002 i FABREGUET, M. *Mauthausen, camp de concentration national-socialiste en Autriche rattachée (1938-1945)*. París: 1999.

¹¹ ROMEU, J. i ROMEU, J.. "Josep Sanahuja Nadal, un regidor vilafranquí mort al camp d'extermini nazi de Mauthausen". *El 3 de Vuit*, núm. 669 [21 abril 1995]; i CAMPS, P. i ROVIRA, P. "Antecedents coneguts d'un veí i un fill de Torrelavit morts en camps de concentració alemanys". *El 3 de Vuit*, número 681 [7 juliol 1995].